

PRAGMATIZMO RECEPCIJA POSTFILOSOFIJOJE

Jūratė Baranova

Vilniaus pedagoginio universiteto Filosofijos katedra
Minties g. 18–57, LT-2051 Vilnius
Tel. 79 74 47
El. paštas: jbar@takas.lt

Kas sieja šimtmečio skiriamus filosofus – XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje Amerikoje rašiusį Williamą Jamesą ir šiuolaikinius postmodernistus Richardą Rorty ir Jacques Derrida? Kodėl Rorty vertina Jameso posūkį filosofijos idėjų istorijoje kaip paralelų Friedricho Nietzsche's pradėtam mąstymo lūžiui? Kaip ir kodėl dekonstrukcijos idėja atliepia pragmatistinio mąstymo būdo paradigimą? Kas bendra tarp Derrida dekonstrukcijos etikos numanomos „paslapties“ ir Jameso valios tikėti doktrinos postuluojamo „šuočio per bedugnę“? Kodėl pragmatistas vis dėlto nėra dekonstrukcionistas? Straipsnyje analizuojamos ir kritiškai vertinamos Rorty pastangos suartinti Jamesą ir Derrida, tačiau neneigiama ir tai, jog galima įžvelgti sąlyčio taškų tarp Derrida „dekonstrukcijos moralizmo“ ir Jameso meliorizmo.

Prasminiai žodžiai: Williamas Jamesas, Richardas Rorty, Jacques Derrida.

Ilgą laiką šiuolaikiniai filosofai pragmatizmą laikė pasenusiu filosofiniu judėjimu, klestėjusiu intelektualinėje provincijoje šio amžiaus pradžioje. Pragmatistų antiplatonizmas analitiniams filosofams atrodė nepakankamai griežtai ir detaliai atskyręs sąvokų „reikšmė“, „tiesa“ reikšmes. Kita vertus, prancūzų neonyčiniškams ir filosofijos neigėjams jis atrodė nepažeisęs pačios filosofijos – nenutraukęs ryšių nei su pozityvizmu, nei su transcendentalumu.

Netikėtai Jameso pragmatinės tiesos sampratos variantas prisimintas postfilosofijoje. Amerikiečių filosofas Rorty¹ jį paskelbia vienu

iš šiuolaikinio postmodernizmo dvasinių tėvų. Rorty pats save įvardijo kaip pragmatistą. Frazėmis „mes pragmatistai“, „mes antiplatonikai“ Rorty susiejo save „giminystės saitais“ su klasikiniu pragmatizmu diskutuodamas su Jurgenu Habermasu 1995 metų gegužę Varšuvos mokslų akademijoje. Savąją postmodernizmo versiją, solidarizuodamasis su Jamesu bei Dewey, jis pavadino pragmatizmu (Rorty 1995: 57).

Rorty postfilosofinio pragmatizmo variantą susieja su Jamesu atsitiktinumo vertės filosofijoje iniciacija. Postfilosofinė kultūra, Rorty

¹ Rorty Richard McKay (g. 1931 m. spalį Niujorke). Dėstė Jeilio, Velselvio, Prinstono, Virdžinijos universitetuose. Pagrindiniai veikalai: *Lingvistinis posūkis (The Linguistic Turn, 1967)*, *Filosofija ir gamtos veidrodis (Philosophy and the Mirror of Nature, 1979)*, *Pragmatizmo pasekmės (The Consequences of Pragmatism, 1982)*, *Atsitiktinumas,*

ironija, solidarumas (Contingency, Irony, Solidarity, 1989), *Esė apie Heideggerį ir kitus (Essay on Heidegger and Others, 1991)*, *Objektyvumas, reliatyvizmas ir tiesa (Objectivity, Relativism and Truth, 1991)*, *Filosofija ir socialinė viltis (Philosophy and Social Hope, 1999)*.

manymu, kildinama iš dviejų šaltinių. Europietiškoje tradicijoje ji prasideda nuo Nietzsche's filosofijos bei jos heidegeriškosios interpretacijos ir Derrida iššūki šios heidegeriškosios interpretacijos „metafiziniems liekanoms“. Pragmatizmas, pažymi Rorty, kyla iš darviniškojo natūralizmo – iš požiūrio į žmogiškąsias būtybes kaip į atsitiktinį evoliucijos produktą. Būtent ši pragmatizmo kilmė daro įtaką pragmatistų nepasitikėjimui binarinėmis Vakarų metafizikos opozicijomis – kaip jomis nepasitiki Heideggeris ir Derrida. Darvinistai pritaria nyčinkų nepasitikėjimui platoniškuoju anapusiškumu. Abiejų kryptių filosofai aiškina pasaulio daiktus ne ieškodami jų ryšio su anapusiškumu, o santykiu su kitais pasaulio daiktais kaip neturinčiais vidinės, nekintamos prigimties. Jameso antiracionalizmas, Rorty manymu, yra paraleli „kontinentinei“ Nietzsche's linijai amerikietiškoji to paties antiplatonizmo versija. Ji esanti netgi radikalesnė, nes išvengia būtent to metafizikos šešėlio, su kuriuo galynėjosi interpretuodami Nietzsche Heideggeris bei Derrida. Paneigęs skirtumą tarp tiesos, kaip realybės atitikties, sampratos ir tiesos, kaip to, kuo gera tikėti, sampratos, Jamesas, Rorty manymu, iškėlė pamatinį postfilosofinio mąstymo klausimą – ar negali filosofija apsieiti be platoniškosios pastangos atskirti konvencines bei atsitiktines tiesas vienos Tiesos (iš didžiosios raidės) vardan.

Jameso tiesos koncepcija – iššūkis klasiškai, vadinamajai racionalistinei, tiesos sampratai. Jis kvestionavo abstrakčios tiesos sampratą lygiai taip pat, kaip ir kitų nuo patyrimo atsietų idėjų savaiminį vertingumą; sentimentalų polinkį lieti ašaras dėl abstraktaus teisingumo, kilnumo ir grožio kartu nejaučiant jokie entuziazmo, kai matai „puikią architektūrą, gražius

paveikslus ar gėles“ (Džeimsas 1995: 233). Nuo Aristotelio laikų galiojo įsitikinimas, kad tiesa – tai idėjos (subjektyvaus vaizdinio mūsų sąmonėje) ir daikto (to, kas yra už sąmonės ribų) atitiktis. Idėjos klaidingumas reikštų, kad idėjos turinys neatitinka tikrovės. Jamesas neprieštarauja nei „atitikimui“, nei „tikrovei“, bet siūlo pasvarstyti, ką gi šios sąvokos realiai reiškia mums. Jis kvestionavo prielaidą, kad tiesa esanti inertiškas, statiškas santykis, kad įgijus kokio nors dalyko idėją mąstymas baigiasi – Jamesas tarsi jaučiasi atlikęs savo paskirtį. Jis išvengia idėjos ir objekto atitikties priešpriešos abu juos ištirpindamas „radikalijame patyrimo“ (James 1976), arba tame, ką jis dar *Psichologijos principuose* vadino sąmonės srautu². Čia stabili pažintinė pusiausvyra, Jameso manymu, esanti negalima. „Radikalaus patyrimo“ kintamumas – tai subjekto sąmonės srauto turinio, sutampančio su jo gyvenimu, kaita. Todėl kalbėdamas apie tiesą Jamesas siūlo pakeisti klausimą, kaip idėjos atitinka tikrovę, kitais klausimais: Kokią konkrečią reikšmę šis teisingumas turės mūsų gyvenime? Kaip įgyvendinama tiesa? Kuo skirsis patyrimas, jei įsitikinimas yra klaidingas? Trumpai tariant, kokia yra tiesos grynoji vertė, išreikšta patyrimo sąvokomis? (Džeimsas 1995: 206). Tiesa, anot Jameso, ištinka idėją. Ji yra įvykis ir būdama įvykiu verifikuoja pati save. Idėja tampa teisinga, paskelbia savo kritikų šokiruojančią tezę Jamesas, kai jos objektas mums naudingas. Turėti tiesą nesąs tikslas pats savaime, tai yra kitų gyvybinių reikmių patenkinimo prielaida. Jei pasiklydęs miške ir išalkęs užtikčiau kažką panašaus į takelį, nepaprastai svarbu, sako

² Sąmonės srauto koncepciją paraleliai Henri Bergsonui Jamesas suformulavo pirmojoje savo knygoje – psichologiniame traktate *The Principles of Psychology*.

Jamesas, kad aš manyčiau, jog tas takelis veda į žmonių būstą. Jei taip manysiu, tai pasuksiu juo ir išsigelbėsiu. Teisingų idėjų praktinė vertė randasi iš jų objektų praktinės naudos. Teisinga idėja tiesiog naudingai veda mūsų patyrimą. „Teisingos idėjos, – rašo Jamesas *Pragmatizme*, – veda mus ne tik prie naudingų jutimais suvokiamų dalykų, bet ir į naudingas žodžių ir sąvokų sritis. Jos veda mus prie nuoseklumo, stabilumo ir sklandaus bendravimo su žmonėmis. Jos veda mus šalin nuo ekscentriškumo ir vienatvės, nuo betikslio ir bevaisio mąstymo“ (Džeimsas 1995: 220). Todėl tiesa Jamesui atrodo esanti tik bendras verifikavimo procesų pavadinimas, kaip sveikata, turtas, jėga ir t. t. yra pavadinimai kitų su gyvenimu susijusių procesų, kurių irgi siekiama todėl, kad apsimoka jų siekti. Tiesa yra kuriama per patyrimą.

Rorty imponuoja, jog Jamesas kvestionavo postmodernizmui pamatinį privilegijuotos filosofo padėties kultūroje įtvirtinimą. Tiesa nebėra išskirtinė filosofo privilegija. Filosofas nebėra platoniškasis amžinosios tiesos kontempliuotojas. Jis kuria tiesą taip pat kaip ir kiti. Postmodernusis pragmatizmas, teigia Rorty, tiki, kad galima kultūra, kurioje nei pastorius, nei filosofas, nei fizikas, nei poetas, nei partija nemanytų, kad disponuoja „gilesne“, „racionalesne“, „moksliškesne“ tiesos samprata nei kiti. Nė vienas kultūros segmentas čia nebūtinai išskirtas ir paskelbtas kitų kultūros sričių siekiamybe.

Rorty pripažįsta, kad tokia hipotetinė postmodernioji kultūra šokiruoja ir platonistus – klasikinės filosofijos tradicijos gerbėjus, ir pozityvistus, gerbiančius mokslą ir grynus faktus. Platonistai norėtų, kad kultūrai vadovautų kažkas amžina, pozityvistai – kažkas laikina. Ta-

čiau ir vieni, ir kiti nenori likti nevadovaujami ir remtis vien savo pačių sprendimais. Tokia situacija jiems atrodo dekadentiška, t. y. vertybių nuosmukiu. Postfilosofinė kultūra atima viltį „skaitančiam jaunimui“ surasti viską paaiškinančią Paslaptį, bebaigiantiems gyvenimą akademikams – tikėjimą savo nuveiktų darbų „filosofinėmis pasekmėmis“ bei „visuotiniu reikšmingumu“. Tačiau nė viena kultūros sritis (ir filosofija nėra išimtis) neturi rakto Paslaptims ar Galutinėms Prasmėms atskleisti. Filosofija tėra tik tyrimas, kuo skiriasi ir kuo panašūs įvairūs žmonijos iki šiol išrasti žodžių vartojimo būdai – žodynai. Filosofija Richardui Rorty primena kultūros kritiką. Šiuolaikinis vakarietiškas kultūros kritikas, sako Rorty, atsisako išskirtinių filosofijos pretenzijų. Jis jaučiasi laisvas komentuoti viską. „Jis greitai pereina nuo Hemingway’aus prie Prousto, toliau – prie Hitlerio, prie Marxo, prie Foucault, prie Mary Douglas, prie šiuolaikinės situacijos Pietryčių Azijoje, prie Gandi ir Sofoklio. Jis vartoja šiuos vardus tam, kad nurodytų aprašymus, simbolines sistemas, mąstymo būdus, jo specialybė yra gebėjimas įžvelgti panašumus tarp didžiųjų pasaulėvaizdžių, tarp pastangų pamatyti, kaip daiktai susisieja“ (Rorty 1982: xi). Tačiau šiuolaikinis filosofas iš mažosios raidės (kultūros kritikas – postmodernistas) nemano, kad būtų galima pasakyti, kaip šie įvairūs daiktų susiejimo būdai turėtų būti patys susieti į vieną viršistorinį Archimedo tašką.

Postmodernistinė kultūra tarsi paliekanti žmones vienišus – be jokių sąsajų su Anapus. Vienintelė postmodernistų viltis – savo mintimi sugauti atsitiktinumą ir praeinančių momentą. Jie nieieško nekintančių stabilų abstrakcijų, į kurias galėtų saugiai atsiremti. Rorty, kaip ir kitiems Nietzsche’o sekėjams, filosofas visų

pirma yra kūrėjas, o ne savyje rymančios tiesos kontempliuotojas ir atradėjas. Knygoje *Atsitiktinumai, ironija, solidarumas*, remdamasis Haroldo Bloomo sugalvotu įvaizdžiu, jis tokį filosofą prilygina „stipriam poetui“. Tokio poeto nerimas, teigia Rorty atkartodamas Bloomą, yra ne tiek mirties ar išnykimo baimė, o baimė nepasakyti pasauliui nieko nauja – „siaubas suprasti, kad esi tik kopija ar replika“. Rorty, kaip ir Bloomas, mano, kad taip apibūdinus „stiprų poetą“ ši samprata peržengia eilėraščių rašančios kūrėjų klasės profesines ribas. Poetais buvę ir Proustas, ir Nabokovas, ir Newtonas, ir Darwinas, ir Hegelis, ir Heideggeris. Visus juos vienijęs maištas prieš kūrybinį bejėgiškumą. Rorty mano, kad ši baimė bendra ir originaliems tapytojams, ir originaliems fizikams, lygiai kaip ir originaliems filosofams.

Rorty nuomone, Nietzsche, atsisakydamas tradicinės tiesos sampratos, neatsisakė savęs pažinimo idėjos. Tačiau savęs pažinimą jis supratęs kaip savęs sukūrimą. Manyti, kad įmanoma save sukurti, galima tik pripažinus savo asmenybės atsitiktinumą. Atsitiktinumus gali įvertinti tik poetai, o kiti pasmerkti likti filosofais. „Mes esame pasmerkti, – rašo Rorty, – praleisti savo sąmoningą gyvenimą bandydami išvengti atsitiktinumų, o ne kaip stiprūs poetai pripažindami jį“.

Rorty asmenybės savikūros galimybę susiejo su galimybe papasakoti apie save kai ką nauja. Savęs kūrimas – tai naujų metaforų apie save kūrimas, gebėjimas aprašyti save ne paveldėtai iš kitų, o savais – netikėtais terminais. Nepasisekęs poetas, anot Rorty, Nietzschei buvo nevykęs žmogus. Rišlios istorijos apie save papasakojimas – tai literatūrinės kalbos vartosenos paradigma.

Čia galima prisiminti Jamesą, kuris vietoj abstrakcijų rinkosi entuziazmą matant „puikią architektūrą, gražius paveikslus ir gėles“. Filosofija Jamesui tėra ją kūrusių autorių temperamentų išraiška. Kiekvienas filosofas interpretuoja atsitiktinių savo jausminių išpuodžių chaosą pagal savo temperamentą. Kiekviena abstrakti sistema (ar filosofija, ar mokslas, ar religija) Jameso koncepcijoje tampa tik „trečiuoju segmentu mąstymo kreivėje, bet ne jo tikslu“. Tvirtu charakterio autoriai pasirenka mokslinį visatos paaiškinimo būdą, silpno charakterio – filosofinį arba religinį idealizmą. Jamesas nemato mokslo idėjų ir religijos reikšmingo skirtumo todėl, kad ir viena, ir kita kultūros veikla kyla iš neintelektinės subjekto vieklos. Grynai teorinis interesas jo koncepcijoje neturi savarankiškos vertės. Būtent subjekto psichikoje Jamesas išvelgė mokslinių tiesų, filosofinių idėjų ir religinių dogmų kaitos šaltinį. Normaliam žmogaus psichikos funkcionavimui, šio filosofo manymu, reikia, kad visi trys jo prigimties segmentai būtų patenkinti. „Visavertis žmogus“, tvirtina Jamesas, trokšta ne tik mokslo, bet ir vertybių. Jis negali pernelyg toli nukrypti į kurią nors vieną pusę.

Manymas, kad mumyse nėra nieko gilaus, išskyrus tai, ką mes įvardijame kaip gelmę, jokių kriterijų, išskyrus tuos, kuriuos praktikoje patys sukūrėme, jokio racionalumo standarto, kuris nebūtų apeliacija į tokius sukurtus kriterijus, jokių griežtų argumentų, kurie nebūtų paklusimas mūsų pačių konvencijoms, suartina Jameso suformuluotą tiesos sampratą ne tik su Nietzsche's ar Derrida, bet, anot Rorty, net su Gilleso Deleuze bei Michelio Foucault (Rorty 1996: xviii).

Filosofija – tik rašymo būdas: Jacques Derrida (g. 1930)

Kaip dekonstrukcijos idėja atliepia pragmatistinio mąstymo būdo paradigmą?

Tuo, kad ji išvengia klasikinei tiesos sampratai būdingos vertikalios atitikties tarp ženklų ir to, kas jais ženklinama, paieškos. Klasikinė tiesos samprata numano, kad kiekviename tekste slypi nuoroda į tai, kas slypi už teksto. Derrida radikaliai kvestionuoja tokią nuostatą teigdamas: „Išskyrus tekstus nėra nieko“ (*il n'y a pas de hors-texte*). Ir pragmatizmo, ir dekonstrukcijos idėja – tai veikiau iššūkis susiklosčiusiam filosofijos supratimui nei pozityvi pasaulio koncepcija. Jamesas, sakydamas, kad „tiesa yra tai, kas palanku įsitikinimui“, paprasčiausiai stengėsi nuvainikuoti epistemologiją; jis nesiūlė „tiesos teorijos“. Lygiai taip pat Derrida, sakydamas „*il n'y a pas de hors-texte*“, neiškelia ontologinio požiūrio; jis stengiasi „nuvainikuoti kantiškąją tradiciją apskritai“ (Rorty 1991: 97).

Kantas ir Hegelis simbolizuoja dvi skirtingas mąstymo tradicijas. Kantiškoji tradicija – klasikinė, jos atstovai mąsto apie tiesą vertikaliai. Hegelio *Dvasios fenomenologija* pradėjusi horizontalųjį posūkį. Nuo jos tiesa suprantama jau kaip besitęsiantis ankstesnių interpretacijų naujų interpretacijų perinterpretavimas. Ši tradicija neklausianti, kaip reprezentacija atitinka tai, ką ji reprezentuoja. Jai rūpi tik tai, kaip susisieja skirtingos reprezentacijos. Ir Jamesas, ir Derrida mąsto būtent tokioje horizontalioje perspektyvoje. Skirtumas tarp pirmosios ir antrosios tradicijos radikalus. Jis paliečia tiesos, gėrio, grožio sampratų prigimties supratimą. Pirmosios tradicijos šalininkai tiesą, gėrį, grožį laiko amžinai egzistuojančiais objektais, kuriems lokalizuoti ir atskleisti sutelktos mūsų

mąstymo pastangos. Antrosios tradicijos atstovai mano juos esant tik mūsų pačių pastangomis keičiamais artefaktais. Nekantininkai, tokie kaip Heideggeris ar Derrida, Rorty nuomone, nemano, kad egzistuoja amžinos problemos, jie apskritai nesprenžia problemų, jie net neturi tam argumentų.

Derrida daug rašo apie kalbą, bet jis nėra kalbos filosofas. Jis nesidomi santykiu tarp žodžių ir pasaulio daiktų. Rašydamas apie kalbą, jis veikiau siekia pademonstruoti, kad negali būti tokio dalyko kaip „kalbos filosofija“. Kalbos filosofija, jo manymu, yra paskutinė priebėga kantiškosios tradicijos, ieškančios ženklo ir jo objekto atitikties. Ji pagrįsta iliuzija, kad yra kažkas amžina visatos struktūroje, moraliniame dėsnyje ar kalbos prigimtyje, o filosofija leidžia mums aiškiau tai pamatyti. Tačiau dvidešimtojo amžiaus bandymas paversti kantiškąją tradiciją kalbos filosofija, Derrida manymu, daro filosofiją dar negyresnę nei pirminiame kantiškajame variante.

Filosofija, skelbia Derrida, yra tiesiog rašymo būdas. Pagal santykį su rašymu Derrida ir, sekdamas juo, Rorty siūlo atskirti kantiškąją tradiciją nuo nekantiškosios. Kantiškosios tradicijos atstovai, kad ir kiek daug jie rašytų, niekada nemans, kad filosofija – tai rašymo būdas. Rašymas jai – nesėkminga neišvengiamybė. „Idėjų atspindžio teorija, stebėtojiška pažinimo teorija, filosofijos esmės kaip „atspindžio supratimo“ samprata išreiškia šį poreikį pakeisti tekstą epifanija ir „permatyti“ atspindį kiaurai“ (Rorty 1991: 94).

Heideggerį Rorty paradoksaliai priskiria prie kantininkų. Rorty nemaneš, kad filosofija esanti tik rašymo būdas. Filosofinis rašymas ir kantininkams, ir Heideggeriui iš esmės yra siekimas užbaigti rašymą. O Derrida, pažymi Ror-

ty, rašymas visada ves prie daugiau rašymo, ir dar daugiau, ir dar daugiau. Lygiai kaip ir istorija jam nebus artėjimo prie Absoliutaus žinojimo ir Galutinės kovos istorija, bet tik artėjimas prie vis daugiau ir daugiau istorijos. Ši senųjų interpretacijų perinterpretavimo naujų interpretacijų seka neorientuota pasiekti galutinės bei teisingiausios interpretacijos. Derrida išlaikąs šį horizontalųjį hegeliškosios nuostatos pobūdį, išvengdamas jos teleologijos, krypties jausmo ir jos rimtumo.

Derrida iš tiesų išrado naują, intriguojamai ironišką būdą rašyti apie filosofinę tradiciją. Tradicines filosofines problemas jis aptaria distanciškai, žaismingai ir netiesiogiai. Tačiau ar netampa Derrida horizontalioji interpretacijų perinterpretacija, palikusi nuošalyje kaip neestetiską ir neįdomią neišvengiamai prozišką Kanto kategorinio imperatyvo kalbą, savitiksliu žaidimu?

Jamesui pragmatinės tiesos sampratos antiepigistemologinės nuostatos kilo iš jo noro suteikti subjektui laisva valia pasirinkti galimybę tikėti melioristine, atvira tobulėjimui pasaulio tvarka, net ir nesant išorinių duomenų šiam tikėjimui. Optimizmas negali būti pagrįstas faktais, jis – hipotezė. Tiesa tampa įsitikinimu, padedančiu spręsti egzistencines problemas. Kuo pagrįstas toks drastiškas Jameso posūkis? Jo moralistinėmis intencijomis. Pirmajame filosofijai skirtame veikle *Valia tikėti* Jameso mintis nuolatos sukasi apie svarbiausią, jo manymu, pasirinkimo tarp optimizmo ir pesimizmo dilemą. „Ar verta gyventi?“ (James 1979: 34–56) – toks yra vieno šios knygos skyrių pavadinimas. Tikėjimas pasirinkta hipoteze kaip tiesa leidžia atsiverti ateičiai ir į šį klausimą atsakyti teigiamai. Jamesas ne sykį kartoja pavyzdį, siūlydamas išivaizduoti save

pasiklydusius kalnų perėjoje, neturinčius patirties ir nežinančius, ar esame pajėgūs peršokti atsivėrusią bedugnę ir išsigelbėti. Jameso siūlymas – tikėti būsimu savo pastangų sėkmingumu ir šokti. Vienintelis galimas sėkmingas rezultatas pagrįstas tikėjimu priimta hipoteze. Priešingu atveju sušalsime ir krisime į bedugnę, tuo verifikuodami pesimistinę hipotezę, kad pasaulis (ir gyvenimas) nevertas mūsų pastangų. Tikrasis patyrimas Jamesui – tai psichologizuota individo egzistencinė patirtis. Ar iškyla šioje vietoje radikalus Derrida ir Jameso koncepcijų prasilenkimas, kurio nepastebėjo siekiantis juos suartinti Rorty?

Naujasis dekonstrukcijos moralizmas

Sumanymas dekonstruoti sąvokų ontologinį vienaprasmiškumą Derrida kilo iš tiesų ne iš tekstų, kuriuose svarstomos etinės problemos, skaitymo patirties. Dekonstrukcija galynėjasi su logocentrizmu jo ontologinių bei metodologinių prielaidų perspektyvoje. Etinė problematika galėtų čia ir neiškilti. Heideggeris prie jos nepriėjo. Paklaustas kodėl, „Laiške apie humanizmą“ jis atsakė, kad „veiksmo prigimtį iki šiol mes apmąstėme nepakankamai aiškiai“ (Heideggeris 1989: 224).

Tačiau Derrida nesutinka su priekaištu, kad dekonstrukcijoje galima išvelgti šiuolaikinę nemoralumo, amoralumo ar neatsakingumo formą. „Pernelyg žinomos kalbos, nutampytos, bet nepasenusios. Na, ir dievai jų nematė“, – rašo jis esė *Aistros*. Tačiau nesutinka ir su geranoriškesniais dekonstrukcijos skaitytojais, kurie gina priešingą požiūrį teigdami, kad jie ižiūri vis daugiau viltį teikiančių požymių, liudijančių nuolatinį ir rimtą, tiesioginį ir netiesio-

ginį dekonstrukcionistų domėjimąsi tokiais dalykais kaip „etika“, „moralė“, „atsakomybė“, „subjektas“ ir t. t.

Derrida nepalieka už skliaustų nei pareigos, nei atsakomybės, nei draugystės, nei meilės sąvokų. Tačiau jis rašo, kad, norint išsaugoti ir pareigos, ir atsakomybės jausmą, reikia atsakyti šių abiejų moralės rekonstrukcijos kelių. Reikalingas, jo teigimu, naujasis dekonstrukcijos moralizmas (Derida 1998: 32).

Klasikinės moralės sąvokos, kaip ir klasikinės metafizikos sąvokos, taip pat gali būti dekonstruotos. Naujasis dekonstrukcinis Derrida moralizmas kvestionuoja ne moralę ir ne etikos galimybę, bet jos sąvokinį apibrėžtumą. Derrida siekia parodyti, koks sudėtingas neapibrėžtumo laukas atsiveria po kiekviena įprasta moralės kategorija. Naujasis dekonstrukcijos moralizmas prisiima atsakomybę už šį neapibrėžtumą. Vietoj apibrėžtos principų ir imperatyvų etikos Derrida siūlo neapsisprendimo ir neišsemiamų galimybių etiką. Ši etika išvengia klasikinės priešpriešos tarp fakto ir normos todėl, kad pakeičia fakto konstataciją „taip yra“ ir normos imperatyvą „taip privalėtų būti“ žodėlyčiu „galbūt“.

Derrida pasipriešina moralės sutapatinimui su pareiga kaip ritualu. Ar moralu ir atsakinga, klausia jis mesdamas iššūkį Kantui, būtų veikti pagal moralės dėsnius tik dėl to, kad turi pareigos ir atsakomybės jausmą? Derrida teigia, kad tai būtų pernelyg paprasta – pačios prigimties užprogramuota. Ne ypač moralu, tęsia jis, būti moraliu dėl tos priežasties, kad turi moralinę sąmonę (supranti, kas moralu), įsisąmonini dėsnių didingumą. Kantiškoji pagarbos moralės dėsniui samprata, Derrida nuomone, tampa paradoksali. Ji nesugeba atspindėti paties atsivadavimo afektui ir jausmin-

gumo, kuris iš pagarbos moralės dėsniui moralės gelmėje jam turėtų būti paaukotas. Kanto etikos dėmesio centre, anot Derrida, yra aukojimas. Aukojamos juslinės paskatos, slapti „patologiniai“ siekimai – jie pažeminami moralės dėsnių akivaizdoje. Aukojama taip pat aistra.

Derrida kvestionuoja šios aukos vienaprasmiškumą. Jo manymu, ši etika lieka atvira, neišspendžiama ir prieštaringa. Bandydamas nuzymėti bet kokio reiškinio dviprasmiškumą, Derrida kelia klausimus: Kas yra etikos etiškumas? Kas yra moralės moralumas? Tačiau pati šių klausimų forma išlieka logocentrinėje paradigmoje. Derrida liudijimu, dekonstrukcijos ontologinė delimitacija ir siekė išsklaidyti teiginio „s“ yra „p“ pagrįstumą.

Ar gali, klausia Derrida, egzistuoti privalėjimas neveikti pagal privalėjimą nei iš pareigos, kaip pasakytų Kantas (*pflichtmassig*), nei iš pareigos jausmo (*aus Pflicht*) (Derida 1998: 21–22)?

Derrida pripažįsta, kad priėmus šią hipotezę gali pradėti suktis galva, tačiau čia pat pateikia tokios pareigos neveikti pagal pareigą atvirą galimybę. Kanto kategorinis imperatyvas reikalauja pasikartojamumo – veiksmas įsakomas kaip ritualas. Tačiau juk nedraugiška atsakyti draugui, rašo Derrida, vien iš pareigos arba sutinkamai su pareiga (*pflichtmassig*). Draugystės ar mandagumo gestas, anot Derrida, sunaikintų pats save, nusileidęs bent mažiausiam reikalavimui pritaikyti bendro pobūdžio nuorodas konkrečiam atvejui. „Jis taptų nugaltas, sunaikintas ir sulaužytas griežtos taisyklės, kitaip tariant, normos, reguliarumo“ (Derida 1998: 23). Derrida demaskuoja tokios laikyenos dviveidiškumą: laikytume save neprikaištingais, žaisdami regimybę be vidinės intencijos. Lygiai tokia pat viduje prieštaringa, jo manymu, yra ir mandagumo sąvoka. Ji numa-

no sekimą taisyklėmis ir kartu laisvą improvizaciją be taisyklių: nemandagu būti paprasčiausiai mandagiam, būti mandagiam iš mandagumo.

Ar dekonstrukcinė etika – klasikinių etikos principų paneigimo etika? Derrida taip neteigia. Jis rašo, kad nereikia daryti išvados, jog pasiekti draugystę ar mandagumą galima niekaip kitaip, kaip tik sulaužant visas taisykles ir veikiant priešingai bet kokiai pareigai. „Anti-taisyklė taip pat taisyklė“.

Dekonstrukcinė etika – neapsisprendimo etika. Neapsisprendimas atsiranda suvokiant, kad negalima vienareikšmiškai atsakyti, kas yra pareiga ir atsakomybė. Lygiai kaip nėra „moters pačios savaime“, „nėra Nietzsche’s teksto prasmės“, lygiai taip pat nėra ir „pareigos pačios savaime“ ar „atsakomybės pačios savaime“. Tačiau apibrėžtų atsakymų nebuvimas nepanaikina paties diskurso apie juos prasmingumo. Derrida tarsi jaučiasi įsipareigojęs prisiimti šį nepabaigiamą diskursyvumą kaip atvirą pareigą, vedančią į dar didesnę nežinomybę. Klausimų, kurie kyla šiame kelyje, įvairovė ir įvairiopumas gali liudyti ne vien Derrida polinkį į semantinį žaismingumą, o ir paties moralės fenomeno daugiaprasmiškumą, jo negalimumą aprėpti nė viena užbaigta sąvoka, principu ar imperatyvu.

Esė *Aistros* Derrida netgi nusako ontologines tokio neapibrėžtumo prielaidas. Jis rašo: „čia yra kažkokia paslaptis“. Vienareikšmės taisyklės apibrėžtumą saugo šios paslapties esamybė. Nei filosofija, nei moralė, nei religija nedisponuojanti šia paslaptimi. Visi šie institutai ir kuriami tam, kad atsiskaitytų prieš paslaptį ir už paslaptį – už ją prisiimtą atsakomybę. Kaip Derrida linkęs veikiau nusakyti, kuo dekonstrukcija nėra, lygiai taip jis pažeria platų galimybių spektrą, kuo paslaptis nėra ir negalėtų

būti. Ji nesanti nei techninė, nei meninė žinija, priklausanti vienam ar keliems žmonėms, ji nesanti nekomunikabilus, neperduodamas, neišdėstomas meistriškumas. Ji nesanti taip pat pašmoningas vaizdinys, kurį galėtų iššifruoti moralistas ar psichoanalitikas. Jos negalima išpažinti, apie ją atvirai pareikšti, tematizuoti visų akivaizdoje. Ji nei fenomeniška, nei noumeniška. Ji nesanti mistinė ir jos santūrumas – ne iš intymumo sferos. Ji nepriklausanti tiesos režimui. Ji tiesiog peržengia žaidimo „paslėptis / atvertis“, „naktis / diena“, „užmiršimas / prisiminimas“, „žemė / dangus“ ir t. t. ribas (Derrida 1998: 46).

Ji tylinti ne todėl, kad išsaugotų tam tikrus žodžius atsargai ar atsitraukimui, bet todėl, kad lieka svetima žodžiams. Derrida manymu, galima netgi pasakyti: „paslaptis – tai, kas kalboje šalinasi žodžių“. Galima netgi meluoti, apgaulinėti, simuliuoti paslaptį, tuo įgaunant fantastinę valdžią kitiems. Simuliakrai galimi, bet dėl to paslaptis neišnyksta. Paslaptis neįveikiama. Ji neatsakanti. Paslaptis – tai, kas neatsako. O žmogus nuolatos atsiduria situacijose, kai jam reikia kažką atsakyti. Atsakyti ir prisiimti atsakomybę. Derrida dekonstrukcinė etika svarsto galimas atsako ir atsakomybės išeitį neatsakančios paslapties akivaizdoje.

O gal ši Derrida paslaptis yra ta pati Jameso bedugnė, kurios simbolika pastarasis nuolatos pasiremia norėdamas metaforiškai paryškinti „valios tikėti“ pagrįstumą?

Jameso siūlomas „šuoelis per bedugnę“ – tai veikiau paslapties „įveikimas“, primetant jai savas žaidimo taisykles, žinant, kad pati ji niekada neatsivers. Tikėjimas optimistine hipoteze paverčia paslaptį optimizmą keliančiu pasaulio vaizdu. Derrida laikysena pernelyg atsargi ir diskursyvi. Jis nesiūlo pereiti prie tokio radi-

kalaus veiksmą siūlančio filosofinio diskurso. Jis niekada nepasako iki galo, ką turi galvoje. Tai skaitytojas gali numanyti veikiau iš jo keliamų klausimų. Derrida sumanymas veikiau negatyvus – dekonstruoti dabarties metafiziką siekiant palikti grynus tekstus, neapsunkintus reprezentacijos dviprasmybe.

Tačiau žaidimas tekstais, jų perinterpretavimas vis dėlto nėra galutinis dekonstrukcijos tikslas. Tai veikiau siekimas pasaulį suprasti kitaip, kūrybiškai kvestionuojant įprastus sąvokų bei mąstymo šampus, išskaidant jų vienaprasmiškumą tarsi spektrinės analizės spinduliais. Yra didelis skirtumas, pažymi Rorty, tarp žaismingumo, kurį turėjo galvoje Fr. Schilleris sakydamas, kad žmogus yra tiktai tada žmogus, kai jis žaidžia, ir to, ką diletantai neįsigilindami vadina „lengvumu“. Derrida lengvumas ir žaismingumas iš tiesų nėra lengvas. Tai – kūryba. Ir viena iš jos gairių – atsiverianti nauja žmonių tarpusavio santykių supratimo perspektyva.

Kas pragmatistui vis dėlto svetima Derrida mąstyme? Anot Rorty, – tai jo nepasitikėjimas empirizmu ir natūralizmu; jo prielaida, kad ir

empirizmas, ir natūralizmas tėra metafizikos formos, o ne jos pakeitimas. Pragmatistai taip pat negali suprasti, kodėl Derrida vis dėlto galiausiai nori išgarsėti transcendentistiškai rimtai traktuodamas projektą, ieškančią galimybės sąlygų. Derrida teiginį, kad kai y yra x galimybės sąlyga, jis taip pat yra ir jo negalimybės sąlyga, jie laiko nebūtinu ir galimu pakeisti daug paprastesne formule. Tai reikštų, rašo Rorty, „kad jūs neturite galimybės vartoti žodžio „A“, jei neturite galimybės vartoti žodžio „B“, ir atvirkščiai, nors niekas negali būti vienu metu ir „A“, ir „B“ (Rorty 1996: 16).

Tačiau Rorty atrodo, kad Derrida, rašydamas, tarkime, knygą *Draugystės politika*, puoseleja romantines ir utopines viltis, susijusias ne su demokratiniu institucijų pertvarkymu, bet su privačios savikūros galimybe.

Jei remtumės prielaida, kad Rorty pasisėkė išvelgti tikrąsias Derrida projekto vertybines gaires, galėtume daryti išvadą, kad šis Derrida romantinis optimizmas iš tiesų artimas Jamesui, rašiusiam apie melioristinę visatą ir jos galimybę susiejusiam su radikaliuoju individo gyvenimiško patyrimo srautu.

LITERATŪRA

1. Heidegeris, M. 1989. „Apie humanizmą“, in *Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis.
2. Džeimsas, V. 1995. *Pragmatizmas*. Vilnius: Pradai.
3. James, W. 1976. *Essays in Radical Empiricism*. Cambridge: Harvard University Press.
4. James, W. 1975. *The Meaning of Truth*. Cambridge: Harvard University Press.
5. Rorty, R. 1995. „Reliatyvizmas: atrasta ir sukurta“, in *Žmogus ir visuomenė* 3: 57–64. (Žr. *Debating the State of Philosophy: Habermas, Rorty and Kolakowski* / ed. J. Niznik).
6. Diggins, J. P. 1994. *The Promise of Pragmatism. Modernism and the Crisis of Knowledge and*

Authority. Chicago; London: The University of Chicago Press.

7. Rorty, R. 1982. *Consequences of Pragmatism*. New York etc.: Harvester / Whearsharf.

8. Rorty, R. 1991. „Philosophy as a Kind of Writing: An Essay on Derrida“, in Rorty R. *Consequences of Pragmatism* (Essays: 1972–1980). New York; London, etc.: Harvester / Whearsharf.

9. Rorty, R. 1996. „Remarks on Deconstruction and Pragmatism“, in *Deconstruction and Pragmatism*, ed. C. Mouffe. London; New York: Routledge.

10. Derrida, Ž. 1998. „Strasti“, in *Esse ob imeni*. Sankt-Peterburg: Aleteija.

RECEPTION OF PRAGMATISM IN POSTPHILOSOPHY

Jūratė Baranova

Summary

What unites philosophers from two different philosophical cultures: Williams James, who wrote at the end of XIX and at the beginning of XX century and contemporary postmodernists – Richard Rorty and Jacques Derrida? Why Rorty considers the Jamesian turn in philosophy as parallel to Friedrich Nietzsche's impact to the break of philosophical thought? How and why the idea of deconstruction corresponds to the paradigm of postmodern thinking? What are the common points of view between the "mystery", which is presupposed

at deridean ethics of deconstruction and the "jump across the abyss" which is the main leitmotif in William James's doctrine on the will to believe? Why pragmatist nevertheless is not deconstructionist? This article analyses and criticizes the attempts of Richard Rorty to bring together closer William James and Jacques Derrida. On the other hand, it does see some possible common parallels between these two trends of thought.

Keywords: *William James, Richard Rorty, Jacques Derrida.*

[teikta 2002 03 13]